

УДК 784.087.68

DOI: 10.31499/2307-4906.2.2022.262954

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З САКРАЛЬНИМИ ХОРОВИМИ ТВОРАМИ НА ЗАНЯТТЯХ НАВЧАЛЬНОГО ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ

Анна Кифенко, кандидат педагогічних наук, спеціаліст вищої категорії, Фаховий коледж «Універсум» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

ORCID: 0000-0001-7996-1768

E-mail: a.kifenko@gmail.com

Тетяна Романова, викладач-методист, спеціаліст вищої категорії, Фаховий коледж «Універсум» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

ORCID: 0000-0001-8165-5161

E-mail: t.romanova@kubg.edu.ua

Проаналізовано проблему роботи з сакральними хоровими творами на заняттях навчального хорового колективу. Висвітлено роль релігійно-духовної культури, сакрального хорового мистецтва. Окреслено норми фонетики піснеспівів церковнослов'янською мовою. Розглянуто сакральну хорову музику як фактор духовно-моральних якостей студентської молоді; визначено, що на сучасному етапі одним з актуальних питань та завдань мистецької освіти є відродження духовності нації, пошук нових орієнтирів, нової системи цінностей.

***Ключові слова:** сакральна хорова музика; духовний розвиток особистості; піснеспіви; церковні традиції; літургія; інтонація; псалми; християнські цінності.*

FEATURES OF WORK WITH SACRED CHORAL WORKS IN THE CLASSES OF THE EDUCATIONAL CHORAL COLLECTIVE

Anna Kyfenko, Candidate of Pedagogic Sciences (Ph.D.), Lecturer, Applied college “Universum” of Borys Grinchenko Kyiv University.

ORCID: 0000-0001-7996-1768

E-mail: a.kifenko@gmail.com

Tetyana Romanova, Lecturer-Methodologist, Highest Category Specialist, Applied college “Universum” of Borys Grinchenko Kyiv University.

ORCID: 0000-0001-8165-5161

E-mail: t.romanova@kubg.edu.ua

The article analyzes the problem of working with sacred choral works in classes of an educational choir. The role of religious and spiritual culture and sacred choral art is covered. Domestic national values and priorities in the current conditions are outlined. The importance of sacred choral music in the repertoire of the student choir is also substantiated; the system of Christian values based on the Holy Scriptures, and the conciliar spiritual experience of the Church is singled out. The norms of phonetics of hymns in the Church Slavonic language are outlined, it is noted that the texts of hymns originate from liturgical books such as “Irmology”, “The Octave”, “New Testament”, “Old Testament”, “Horology”. Sacred

choral music is considered a factor of spiritual and moral qualities of student youth; determined that at the present stage one of the pressing issues and tasks of art education is the revival of the nation's spirituality, the search for new landmarks, a new system of values. The positivity of the influence of spiritual singing on people is proved, which is confirmed by Christian writers and teachers of the Church, such as St. John Chrysostom, st. Vasily the Great, st. Isidore Pelusiot; it has been proved that sacred music is a source of harmony with the world, a harmony of one's feelings and thoughts.

Choral singing is a carrier of enormous informational and educational potential, containing interdisciplinary communicative connections of the main subjects of the musical cycle: solfeggio, music theory, harmony, polyphony, history of music, analysis of musical forms, solo singing, and conducting. The article examines the main problem in the work of choirmasters, namely, the lack of knowledge of the traditional style of sacred music, its genre affiliation, and stylistic features.

Keywords: *sacred choral music; spiritual development of personality; vespers service; hymns; church traditions; liturgy; intonation; psalms; Christian values.*

Збереження і розвиток традицій вітчизняного хорового виконавства здійснюється в системі професійної освіти майбутніх учителів музичного мистецтва на заняттях хорового класу, де професійний рівень у значній мірі визначається репертуаром, відповідно до духовних вимог часу. Сакральна хорова музика – один із важливих розділів хорового репертуару; у ній поєднуються канонічні тексти псалмів, ірмосів, тропарів, стихир, збережених церковною практикою. Сакральна хорова музика завжди була тим художнім пластом, на якому виховувалися співацькі голоси. Це унікальна школа хорового співу а cappella, в основі якої плавність голосоведення і природність голосоутворення.

Світ постійно переживає моральну кризу, пов'язану із втратою моралі, християнських цінностей, оскільки акцент поставлено на тимчасовий матеріалізм. Метою сакрального мистецтва у глибинній своїй суті є одухотворення людини, або, за висловом ісихазма, ідеї внутрішнього руху до розкриття свого серця та спілкування з Богом.

Особливої актуальності набуває формування духовних цінностей через вивчення вокально-хорового мистецтва в системі освіти. Мистецтво хорового співу – мистецтво унікальних технічних, художніх, комунікативних можливостей. Сакральний спів виступає підґрунтям морального та духовного виховання особистості, домінантним стрижнем навчально-виховної роботи закладів освіти.

Хорове мистецтво в античні часи було в полі зору філософів, музикантів та соціальних реформаторів. За словами Платона Афіського (427–347 рр. до н. е.), хоровий спів «є божественне й небесне заняття, що зміцнює все добре й благородне в людині» [3].

Питанням духовного розвитку особистості присвячені праці І. Кучинської, Н. Маслової, В. Медушевського, О. Ребрової, О. Рудницької, І. Сіданіч, О. Сухомлинської, М. Ткач, С. Шип та ін. У педагогіці проблема духовних цінностей обґрунтована у працях В. Андрущенко, А. Глущенко, Н. Косінської, О. Майби, М. Маріо, О. Олексюк, Ю. Чорноморця та ін. Особливості формування вокально-хорових навичок є полем зору вітчизняних науковців та педагогів-практиків В. Антонюк, С. Вовка, Н. Гребенюк, Ж. Гончаренко, А. Козир, Т. Левшенко, С. Світайло, Б. Тепловим та ін.

Сакральне хорове мистецтво за останні десятиліття є основним стрижнем духовної музики, релігійно-духовної культури. Українська сакральна музика, її історичний розвиток охоплює понад одинадцять століть. Від самого початку, з часів

Хрещення Русі до наших днів, сакральна музика є основною частиною храмового синтезу мистецтв: архітектури, священних текстів, ікон, специфічних пахощів, обрядових прикрас та ін.

Дидактичні та методичні аспекти навчання сакрального хорового співу розкриті у публікаціях Н. Давидовського, Н. Костюк, Т. Кузнеця, В. Мартинова, Г. Панкевич, Т. Пляченко, Д. Разумовського, П. Харламповича та ін. До сакральної музики звертались українські композитори, а саме: М. Березовський, Д. Бортнянський, М. Колеса, М. Лисенко, К. Стеценко, М. Леонтович, С. Людкевич та інші, а також сучасні композитори А. Алексєєва, Л. Васіна, Г. Гаврилець, В. Давиденко, Ж. Жбанова, В. Польова, І. Сахно, О. Тарасенко, Б. Фільц, М. Цололо, М. Шух та ін.

Ґрунтовні дослідження змісту сакральних хорових творів знайшли відображення у працях М. Антоненко, Н. Бабіченко, А. Болгарського, Д. Болгарського, Ю. Воскобойнікової, І. Єлецьких, Г. Лапаєв, М. Лисенка, Л. Масол, М. Камінської, І. Сахна, Т. Чиж, М. Філіпова та ін.

Проте недосконала вивченість особливостей роботи над сакральними хоровими творами на заняттях навчального хорового колективу потребує більш узагальненого розкриття цього питання на основі компетентнісного, особистісно орієнтованого, аксіологічного підходів. На підставі наукових досліджень варто обґрунтувати специфіку виконання сакральних хорових творів та здійснити стислий історичний екскурс щодо зародження цього жанру.

Метою статті є розкриття особливостей роботи з сакральними хоровими творами на заняттях навчального хорового колективу.

Про перший зразок хорового співу згадується у Святому Письмі, де йдеться про ангелів, які прославили Новонародженого Христа (Єв. Луки 2:14). «...І враз з'явилась з Ангелом сила воїнства небесного, що славило Бога і говорило: "Слава во Вишніх Богу, і на землі мир, між людьми благовоління"». Сакральна музика є основним фундаментом творчості композиторів Й. Баха, Л. Бетховена, Й. Гайдна, Г. Генделя, В. Моцарта та ін.

У словниковому визначенні поняття «сакральне (від лат. *sacrum* – священне) – найменування священних предметів, святинь, символів, організацій (церкви), обрядів, церемоній тощо. Використовується як протиставлення профанному, земному, світському, буденному, повсякденному» [10, с. 736]. Сакральне виступає елементом традиції. Сакральне, священне, святе – «світоглядна категорія, що позначає властивість, володіння якою ставить об'єкт в положення виключної значущості, цінності і на цій підставі вимагає побожного до нього відношення. Уявлення про сакральне включають найважливіші характеристики суцього: онтологічно воно відмінно від буденного буття і відноситься до вищого рівня реальності; гносеологічно – підсумовує істинне знання, в суті своїй незбагненне; феноменологічно сакральне – дивне, вражаюче; аксіологічно – абсолютне, імперативне, глибоко шановане» [7, с. 482].

У системі християнських цінностей, що базуються на Святому Письмі, соборному духовному досвіді Церкви, сакральна хорова музика займає визначне місце. Вона формує естетичний ідеал засобами сакральних образів, естетичних почуттів, втілюючись у духовний досвід особистості. На думку В. Медушевського, «серйозна музика зберігає в собі отриману духовно-генетичну програму... Сприймається вона як жага світла і досконалості, як сила, що розправляє та окрилює душу» [6, с. 45].

Нині українська та закордонна сакральна хорова музика займає особливе місце

як у концертному репертуарі навчальних хорових колективів, так і у педагогічній практиці студентів спеціальності «Музичне мистецтво» освітніх закладів України. Звернення до творів духовного змісту вимагають спеціальних знань й особливої виконавської культури. Хоровий спів – носій величезного інформаційно-освітнього потенціалу, що містить у собі міжпредметні комунікативні зв'язки основних предметів музичного циклу: сольфеджіо, теорії музики, гармонії, поліфонії, історії музики, аналізу музичних форм, сольного співу, диригування.

Основною проблемою у роботі хормейстерів є передусім незнання традиційного стилю сакральної музики, її жанрової приналежності, особливостей стилістики. Нерозуміння змісту піснеспівів веде до неповноцінного сприйняття і виконання цього жанру, тому що стильова точність церковного твору залежать від осмислення змісту тексту. Інакше глибинний сенс її залишається недоступним. Спів є вищою ланкою православного богослужіння, що має значну структурно-композиційну та художню свободу. Естетична установка богослужбового співу полягає у досягненні краси духовної. Його метою, змістом та головною цінністю є духовна радість як наслідок молитовного устремління.

Змістом сакральних хорових творів є тексти «Ірмологія», «Осьмогласника», «Нового Заповіту», «Старого Заповіту», «Псалтиря», «Часослова», «Міней» та ін. Особливого духовного, піднесеного стану вимагають псалми пророка Давида. Так, свідченням турбот про поширення й систематизацію співу знаходимо в «Апостольських постановах». У кн. II, гл. 57 сказано: «...після двох читань із (старозавітних) книг будь-хто інший нехай співає псалми Давида, а народ нехай повторює голосно кінці віршів».

Псалтир царя Давида – одна зі священних книг Старого Заповіту у грецькій та слов'янській традиціях, що складається зі ста п'ятдесяти одного псалма. «...У Псалтирі знайдеш ти незліченні блага, – говорить святитель Іоанн Златоуст. – Ти впав у спокусу? – Знайдеш в ній найкращу розраду. Впав у бідність або нещастя? – Побачиш там велику втіху. Кожне слово там містить в собі безмежне море думок». (Св. Іоанн Златоуст. *Тлумачення на Послання до Римлян. Бесіда 28*).

Псалми пророка Давида були встановлені ще в апостольські часи, це перші жанрові різновиди піснеспівів, які є обов'язковими для виконання під час богослужіння. Апостол Павло звертає увагу на духовний стан, зосередженість співака: «Исполняйтеся Духом, глаголюще себе во псалмех и пениих, и песнех духовных, воспевающе и поюще в сердцах ваших Господеви» (церк.-слов.) (Еф. 5, 19). Апостол вказує на аспект церковного співу – як шлях «до натхнення, а в кінцевому підсумку – до обоження, яке є глибинною метою християнського життя».

Існує два вектори впливу на українське сакральне мистецтво – східний та західний. Східний вектор послужив як генетичний фундамент української культури, візантійське мистецтво стає одним з вирішальних та головних чинників побудови державності Київської Русі, ідеологічною та духовною зброєю в поширенні віри, закладає фундаменти національного мистецтва. Західний вектор бурхливими хвилями омивав «візантійський» берег української культури, яка у своїй історії коливалася поміж окцидентальним припливом і відпливом. У цьому контексті було б помилково вважати поствізантійський вектор єдино правильним шляхом розвитку нашого мистецтва. Завдяки подвижницькій діяльності хорових колективів, дослідників,

популяризаторів українське сакральне хорове мистецтво міцно увійшло до репертуару наших хорів як яскрава частина національного мистецького доробку [5, с. 176].

Основними особливостями церковних піснеспівів є сакральність, зміст, символічність, мова, приналежність до богослужбового кола, жанр.

Для прикладу розглянемо богослужбовий твір, який виконується на початку першої частини Всенічного бдіння, а саме сто третій псалом пророка Давида «Благослови, душе моя Господа». Всенічна символізує історію Старого та Нового Заповітів. У цьому псалмі оспівується творіння Господом світу. У православному богослужінні все пронизано богословським сенсом та символікою. У цьому псалмі пророка Давида звеличується премудрість Творця, яка явилася у красі видимого світу. Священник, під час співу хором псалма, здійснює кадіння всього храму й народу, який в ньому молиться. Згадується життя у раю Адама та Єви, коли Сам Бог був поруч із ними, наділяючи їх благодаттю Духа Святого. Але люди згрішили та були вигнаними із раю. Це символізується зачиненням Царських воріт, після закінчення співу сто третього псалма.

Варто звернути увагу на правила виконання церковних творів, а саме: фонетику церковнослов'янської мови, темп, агогіку, динаміку, фразування та ін. Фонетика цього піснеспіву має суворо відповідати нормам церковнослов'янської мови, яка є мовою богомислення і молитви. Ця величава мова є для нас священною, ніколи не вживаною в побуті, для вираження життєвих потреб. На ній здійснюється таємниче спілкування кожного православного християнина з Богом, мова православного богослужіння.

Можуть бути незрозумілими фонетичні вислови псалма, «Благослові, душе моя, Господа. Господи Боже мой, возвеличился еси зъло...». Давид наказує собі («душе моя») благословляти «Господа» всім своїм єством, спрямовувати своє серце у хвалу Господнього святого Імені (рис. 1).

The image shows a musical score for a church hymn. It consists of two systems of music, each with a vocal line (treble clef) and a basso continuo line (bass clef). The lyrics are written in Church Slavonic. The first system contains the lyrics: «Бла-го-сло-ви́хъ є-стѣ, го-спо-ди. Бла-го-сло-ви́хъ а́в-ші мо-я,». The second system contains: «го-спо-ди. Го-спо-ди, бо-же мой, воз-ве-ли-чи-ся е-стѣ зъ-ло...». The music is written in a style typical of church hymns, with a focus on the rhythmic and melodic structure of the text.

Рис. 1. «Благослові, душе моя, Господа. Господи Боже мой, возвеличился еси зъло...»

Щодо характеру виконання цього твору. Він має бути святковим, звук строго зібраним, академічним, прикритим. Неприпустима зайва пристрасність, емоційність, надмірна експресія. Слід пам'ятати, що православна музика має свою естетику, теорію, виконавські і композиторські традиції. У церковній традиції існують свої засоби акцентування, це передусім розспів, що чергується з речитативом: як правило, розспівується початок і кінець фраз, там де стоять найбільш важливі, ключові слова.

Проблемним питанням богослужбового співу виступає дуальність почуттєвості та релігійних норм стриманості, а навіть деякої суворості. Лейтмотивом сакрального хорового співу є гармонія душевного стану людини, духовне зростання особистості. За В. Медушевським: «Інтонація мистецтва, головна його специфічна властивість, цілісно вбирає в себе енергії, діючі в суспільстві і що утворюють атмосферу життя. Фундаментом духовної фортеці культури не може бути лише світська музика. Світська музика має орієнтуватися на музику духовну як моральну опору» [6].

Робота над сакральними хоровими творами характеризується взаємозв'язком фізіологічних, емоційних, вольових, інтелектуальних і мотиваційних компонентів діяльності особистості, активізацією чуттєвих механізмів естетичного сприймання, слухотворчого, музично-слухового уявлення.

Однією з перших шкіл навчання сакрального співу в Україні стала вища школа – Острозька академія. Тоді ж в Острозі виник відомий серед східнослов'янських народів «острозький наспів», попередник «київського». А найбільш раннім документом, у якому зафіксовані церковні співи, – це «Супральський Ірмологіон» (1596 р.).

Сакральна музика є одним з головних компонентів художньої культури. Учителі Церкви, християнські письменники акцентують на позитивності впливу духовного співу на людину. Сакральний хоровий спів, в порівнянні зі світськими хоровими творами, окрім тексту та мелодії, пропонує ще й третю важливу складову – молитовний духовний стан. Біблійний сюжет тексту сакральних хорових творів несе у собі виховний потенціал (етос), комплекс духовно-моральних ідей. Подібно до того, як літери, слова, фрази вибудовують єдину структуру тексту, – керівник хору, учасники хорового колективу повинні вчитися підійматися від того чи іншого піснеспіву до загального драматичного задуму, змістового контексту. Сакральна хорова музика дає унікальну можливість реалізувати своє життя не як егоїстичне, індивідуальне вживане, а як подяку та любов. Базуючись на ідеї внутрішнього руху, воно веде вірних через розкриття свого серця до спілкування з Богом, життя у Божій присутності, актуалізації таїни спасіння во Хресті. Завдяки молитовному, богослужбовому співу відбувається духовне преображення людини, яке полягає в особистому ставленні до універсуму, до неспостережуваних, ненаочних явищ, до нескінченних величин, до абстрактних здогадок, побудов свідомості і надсвідомості.

Таким чином, у роботі навчального хорового колективу над сакральними хоровими творами варто зосередити увагу насамперед на божественному смислі піснеспівів, їхній сакральності, змісті, символічності, жанрі. Сакральна хорова музика є високоморальним, дидактичним пластом, великою цінністю всього світового мистецтва, що змушує думати, співпереживати, аналізувати. Вивчення сакральної хорової музики є невід'ємним компонентом формування духовності студентів.

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо у розкритті педагогічних умов та педагогічних принципів роботи над сакральними хоровими творами в навчальному хоровому колективі.

СПИСОК ВИКОРИСТНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ісаєва О., Шайнер Г. Гуманітарний розвиток студентів як складова системи вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2021. № 10(196). С. 58–62.
2. Бабіченко Н. О. Початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади – основа культурно-музичної та креативної індустрії. *Культурні і креативні індустрії: історія, теорія та сучасні практики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 24 квіт. 2017 р.). Київ: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2017. С. 7–9.
3. Камінська М. Сакральне хорове мистецтво як один з чинників формування духовності студентів. *Молодий вчений*. 2018. № 11(63). С. 175–177.
4. Майба О. К. Вокально-хоровий спів як засіб формування духовних цінностей у молодших школярів. *Міжнародні науково-практичні читання пам'яті Анатолія Авдієвського: матеріали* (Київ, 23 берез. 2017 р.). Київ, 2017. С. 53–56.
5. Маріо М. Д. Виховання молоді засобами православної духовної музики у закладах освіти України (кінець XIX – початок XX століття): автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.01. Харків, 2000. 19 с.
6. Медушевський В. В. Внемлите ангельскому пению. Человечество и его культура на пороге 2000-летия Рождества Христова. Минск: Православное Братство во имя Архистратига Михаила, 2000. 200 с.
7. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, зам. предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. Москва: Мысль, 2010. Т. III. 692 с.
8. Сикур П. И. Церковное пение. Подготовка дирижеров и регентов к работе с хором. Москва: Русский Хронограф, 2012. 496 с.
9. Харитон І. М. Феномен духовної музики в українській православній традиції: автореф. дис ... канд. філ. наук: 09.00.11. Київ, 2006. 16 с.
10. Философский словарь / сост: И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба. Киев: А.С.К., 2006. 1056 с.

REFERENCES

1. Isaieva, O., Shainer, H. (2021). Humanitarnyi rozvytok studentiv yak skladova systemy vyshchoi osvity. *Molod i rynek – Youth and the market*, 10(196), 58–62 [in Ukrainian].
2. Babichenko, N. O. (2017). Pochatkovi spetsializovani mystetski navchalni zaklady – osnova kulturno-muzychnoi ta kreatyvnoi industrii. *Kulturni i kreatyvni industrii: istoriia, teoriia ta suchasni praktyky: proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Kyiv: Natsionalna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv, 7–9 [in Ukrainian].
3. Kaminska, M. (2018). Sakralne khоровe mystetstvo yak odyin z chynnykiv formuvannia dukhovnosti studentiv. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 11(63), 175–177 [in Ukrainian].
4. Maiba, O. K. (2017). Vokalno-khorovyi spiv yak zasib formuvannia dukhovnykh tsinnosteii u molodshykh shkoliariv. *Mizhnarodni naukovo-praktychni chytannia pamiati Anatoliia Avdiievskoho: proceedings*. Kyiv, 53–56 [in Ukrainian].
5. Mario, M. D. (2000). Vykhovannia molodi zasobamy pravoslavnoi dukhovnoi muzyky u zakladakh osvity Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX stolittia). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Medushevskiy, V. V. (2000). Vnemlite angelskomu peniyu. Chelovechestvo i yego kultura na poroge 2000-letiya Rozhdestva Khristova. Minsk: Pravoslavnoye Bratstvo vo imya Arkhistratiga Mikhaila [in Russian].
7. Novaya filosofskaya entsiklopediya. (Vols. 1–4); Vol. 3. (2010). V. S. Stepin (chairman), A. A. Huseinov, H. Yu. Semyhyn (vice-chairman), A. P. Ohurtsov (scientific secretary). Moskva: Mysl [in Russian].
8. Sykur, P. Y. (2012). Tserkovnoye peniye. Podgotovka dirizherov i regentov k rabote s khorom. Moskva: Russkiy Khronograf [in Russian].
9. Kharyton, I. M. (2006). Fenomen dukhovnoi muzyky v ukrainskii pravoslavniii tradytsii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Filosofskiy slovar. Y. V. Andrushchenko, O. A. Vusatiuk, S. V. Lynetskiy, A. V. Shuba (compilers). (2006). Kyev: A.S.K. [in Russian].